

УДК 340.114:167.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.56>

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Котенко М.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**докторант Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0000-0001-8046-6641

Котенко М.В. Співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності: теоретико-правові аспекти.

У науковій праці автором проведено всебічний теоретико-правовий аналіз інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності як складних багатоаспектних правових феноменів. Відзначено високий ступінь актуальності тематики цього дослідження. Наголошено, що попри значний доробок у сфері правової доктрини, питання поділу права на галузі та інститути (субінститути) й досі лишається методологічно невпорядкованим і відкритим до подальшого теоретичного осмислення. В цьому аспекті одними із головних ускладнень доктринального поділу права є: по-перше, відсутність загальноприйнятих критеріїв, які б дозволили чітко визначити, що саме слід вважати галуззю чи інститутом; по-друге, високий рівень дискусійності розуміння предмету правового регулювання та його ролі у забезпеченні системності права, його структурованості на галузі чи інститути.

Зазначена проблематика характерна і для доктринальної характеристики інтелектуальної власності, як системи відносин, що становлять предмет правового регулювання, особливо тих питань, які стосуються ролі і значення інтелектуальної власності у забезпеченні системності права, виокремлення права інтелектуальної власності як самостійної складової такої системи права.

Аналіз поглядів вчених, які стосуються розуміння інтелектуальної власності та характеристики права інтелектуальної власності як складової системи права дозволив підсумувати, що в юридичній науці домінуючим є нормативний підхід, де право інтелектуальної власності сприймається як наслідок юридизації відносин в сфері інтелектуальної власності. Проте вказаному підходу надано критичну характеристику та обґрунтовано висновок, що співвідношення понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» не зводиться лише до формального розмежування або внутрішньогалузевого юридичного аналізу. Воно відображає глибші процеси перетворення соціального феномену в юридичну конструкцію, перехід від творчого результату до його правового забезпечення. Такий підхід дозволяє побачити не лише теоретичну відмінність між двома категоріями, а й виявити динаміку правотворення як реакції права на еволюцію людських цінностей, інновацій та культурних практик.

Узагальнено, що співвідношення між інтелектуальною власністю та правом інтелектуальної власності вимагає комплексного міждисциплінарного аналізу, який виходить за межі правового дискурсу й охоплює соціологічні, філософські, економічні й культурні підходи. Це співвідношення не є жорстко субординаційним, але передає логіку розвитку: спочатку виникає явище (власність), далі — його правове осмислення (право), і, зрештою, — інституціоналізація у вигляді правового режиму.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, система права, галузь права, інститут права, суспільні відносини, відносини інтелектуальної власності.

Kotenko M.V. The relationship between intellectual property and intellectual property law: theoretical and legal aspects.

In the scientific work, the author conducted a comprehensive theoretical and legal analysis of intellectual property and intellectual property law as complex multi-faceted legal phenomena. The high degree of relevance of the topic of this study is noted. It is emphasized that despite significant achievements in the field of legal doctrine, the issue of dividing law into branches and institutes (sub-institutes) still remains methodologically disordered and open to further theoretical understanding. In this aspect, one of the main complications of the doctrinal division of law is: first, the lack of generally accepted criteria that would allow us to clearly determine what exactly should be considered a branch or institute; second, the high level of debatability of understanding the subject of legal regulation and its role in ensuring the systematicity of law, its structuring into branches or institutes.

The above-mentioned issues are also characteristic of the doctrinal characteristics of intellectual property as a system of relations that are the subject of legal regulation, especially those issues that concern the role and significance of intellectual property in ensuring the systematicity of law, the isolation of intellectual property law as an independent component of such a system of law.

Analysis of the views of scientists regarding the understanding of intellectual property and the characteristics of intellectual property law as a component of the system of law allowed us to conclude that in legal science the dominant is the normative approach, where intellectual property law is perceived as a consequence of the legalization of relations in the field of intellectual property. However, this approach is given a critical characteristic and the conclusion is substantiated that the relationship between the concepts of «intellectual property» and «intellectual property law» is not reduced only to a formal distinction or intra-industry legal analysis. It reflects the deeper processes of transforming a social phenomenon into a legal construct, the transition from a creative result to its legal support. This approach allows us to see not only the theoretical difference between the two categories, but also to reveal the dynamics of lawmaking as a reaction of law to the evolution of human values, innovations and cultural practices.

It is generalized that the relationship between intellectual property and intellectual property law requires a comprehensive interdisciplinary analysis that goes beyond the legal discourse and encompasses sociological, philosophical, economic and cultural approaches. This relationship is not strictly subordinate, but conveys the logic of development: first a phenomenon (property) arises, then its legal understanding (law), and, ultimately, institutionalization in the form of a legal regime.

Key words: property, intellectual property, intellectual property law, legal system, branch of law, institution of law, social relations, intellectual property relations.

Постановка проблеми. Попри значний доробок у сфері правової доктрини, питання поділу права на галузі та інститути (субінститути) й досі лишається методологічно невпорядкованим і відкритим до подальшого теоретичного осмислення. В цьому аспекті одними із головних ускладнень доктринального поділу права є:

- по-перше, відсутність загальноприйнятих критеріїв, які б дозволили чітко визначити, що саме слід вважати галуззю, інститутом чи субінститутом;
- по-друге, високий рівень дискусійності розуміння предмету правового регулювання та його ролі у забезпеченні системності права, його структурованості на галузі, інститути чи субінститути.

Зазначена проблематика характерна і для доктринальної характеристики інтелектуальної власності, як системи відносин, що становлять предмет правового регулювання, особливо тих питань, які стосуються ролі і значення інтелектуальної власності у забезпеченні системності права, виокремлення права інтелектуальної власності як самостійної складової такої системи права. Відзначаючи високий рівень актуальності наукового дослідження тематики цієї наукової роботи, вважаємо, що вивчення інтелектуальної власності з точки зору її аксіолого-правового виміру буде неповним без вивчення питань взаємозв'язку інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності.

Актуальність теми також посилюється загальною тенденцією в юридичній науці в частині виокремлення нових, а також так званих комплексних галузей права, які, попри відсутність самостійного методу правового регулювання, об'єднують специфічні масиви правовідносин. Такі галузі, як правило, формуються навколо окремої сфери суспільних потреб і функціонують на стику норм із різних галузей – цивільного, адміністративного, фінансового, господарського тощо. Наприклад, митне право логічно могло б бути частиною фінансового права, оскільки регулює грошові надходження до бюджету через митні платежі. Водночас специфіка митних правовідносин – контроль, перевірка, відповідальність за правопорушення – зумовлює активне використання норм адміністративного характеру, що виправдовує його окреме нормативне оформлення. Теж саме стосується і таких галузей (інститутів) права як інформаційне право, аграрне право, виборче право та ін. Така умовна автономність вказаних галузей (інститутів) права є цілком виправданою з огляду на зручність правозастосування: коли певні проміжні або змішані відносини регулюються окремим спеціальним законом або кодексом. А це, в свою чергу, дозволяє забезпечити узгодженість нормативного матеріалу, спростити процедури реалізації та підвищити ефективність правового регулювання в окремих сферах. Тому вивчення питань співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності саме крізь призму теоретико-правового виміру є цілком виправданим, що націлене на посилення системності права, уточнення самостійності права інтелектуальної власності в системі права.

Стан опрацювання теми наукової роботи. В юридичній літературі проблематика співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності розкрита досить епізодично

та непослідовно. У вітчизняній юридичній доктрині окремі аспекти співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності розкрито в роботах таких вчених як А. Кодинець, О. Коротюк, О. Кулініч, О. Орлюк, В. Сенюта, О. Харитонova, Є. Харитонов, Г. Черевко та ін. Окремо варто відзначити внесок і вітчизняних теоретиків права (С. Бобровник, О. Зайчук, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин та ін.) у вивчення питань системності права та складових системи права. Проте єдиного підходу щодо співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності в юридичній літературі вироблено та обґрунтовано не було. Це підтверджує певну прогалину у науковому вивченні феномену інтелектуальної власності, особливо з точки зору її ціннісно-правового виміру.

Метою статті є удосконалення доктринальної характеристики співвідношення інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності.

Виклад основної частини. Розкриваючи специфіку інтелектуальної власності як сукупності інститутів, інтелектуальна власність постає в якості соціального механізму упорядкування взаємодії між творцями та споживачами благ, що охоплюють як інтелектуальні, так і матеріальні продукти. Такий підхід дозволяє розглядати інтелектуальну власність не лише як абстрактну правову категорію, а як реальну систему взаємодій, що вбудована у функціонування суспільства на всіх його рівнях. У цьому значенні інтелектуальна власність виконує регулятивну функцію у відносинах між тими, хто створює інтелектуальні продукти, і тими, хто їх споживає чи використовує – забезпечуючи баланс інтересів, доступ, винагороду та охорону прав. Інтелектуальна власність інституціоналізується через усталені форми правового й соціального визнання. Наприклад, у системах авторського права та патентування, які функціонують у межах ринку (через комерціалізацію, ліцензування, франчайзинг тощо). Крім того, інтелектуальна власність охоплює внутрішньоорганізаційні відносини, зокрема між авторами (розробниками) та роботодавцями, де результат інтелектуальної праці часто є об'єктом корпоративної власності й предметом контрактного регулювання. Також інтелектуальна власність має втілення поза межами ринку – у рамках державно-адміністративних інститутів (наприклад, законодавство, державна реєстрація, захист через судові чи адміністративні органи) та науково-професійних середовищ (академічна доброчесність, інститути цитування, культурні канони тощо). У цьому вимірі інтелектуальна власність – це не просто сукупність прав або об'єктів, а цілісна система інституційної взаємодії, що підтримує обіг інтелектуальних благ у суспільстві та водночас слугує засобом легітимації авторства, новизни й суспільної цінності інтелектуального продукту. Зазначений підхід до осмислення інтелектуальної власності формує її образ не лише як правової категорії, а як складного, багатогранного соціального явища. У цьому контексті інтелектуальна власність постає як абстрактне, багатогалузеве утворення, яке охоплює численні сфери суспільного життя – економічну, правову, культурну, духовну, політичну, морально-етичну – і є об'єктом регулювання з боку різних соціальних норм: моральних, правових, корпоративних, релігійних, звичаєвих, традиційних тощо.

Така інтерпретація поняття «інтелектуальна власність» вимагає міждисциплінарного, комплексного підходу до його вивчення. Воно не може обмежуватися лише рамками юридичного змісту, оскільки поєднує в собі правові, економічні, духовні та культурні аспекти. Відповідно, інтелектуальні правовідносини – тобто юридично оформлені зв'язки між суб'єктами у сфері створення, використання та охорони результатів інтелектуальної діяльності – становлять лише одну з форм прояву інтелектуальної власності як соціального феномену. Варто відзначити, що не кожна інтелектуальна взаємодія потребує правового регулювання – натомість, багато з них існують як моральні зобов'язання, традиції чи внутрішньоорганізаційні практики. Водночас суспільна значущість таких позаправових форм взаємодії інколи є не менш важливою, ніж офіційно визнані правовідносини. Інтелектуальна власність у сучасному розумінні має розглядатися як багатовимірний соціокультурна категорія, що потребує вивчення та аналізу із залученням правознавства, соціології, економіки, культурології, філософії та інших наук. Лише така інтегральна перспектива дозволяє збагнути глибину і значущість цього феномену, уникнути його редукції до суто правової конструкції та побачити справжній масштаб його впливу на розвиток суспільства.

Ураховуючи викладене, можна дійти висновку, що розмежування понять «інтелектуальна власність» і «право інтелектуальної власності» полягає передусім у глибині охоплення відповідних суспільних відносин та в їх змістовному наповненні. Поняття «інтелектуальна власність», розглянуте у широкому значенні – як соціальне явище, – охоплює багаторівневу взаємодію між людьми та соціальними інститутами, яка виникає з приводу створення, збереження, трансляції, використання та переосмислення інтелектуального продукту. Ці відносини існують не лише в межах правового поля, а й поза ним – у моральній, культурній, творчій, духовній площинах. У цьому вимірі суб'єктами інтелектуальної власності можуть бути будь-які учасники суспільного життя, незалежно від того, чи наділені вони юридичною правособ'єктністю чи ні. Йдеться про особистостей, творчі ко-

лективи, інститути культури, громадськості, які, так чи інакше, формують інтелектуальні смисли й долучаються до процесу їх відтворення.

У світлі багатовимірності феномену інтелектуальної власності цілком слушно видається позиція Г. Черевка, згідно з якою представники різних наук осмислюють її крізь призму власних підходів: психологи – як результат інтелектуальної праці, фахівці з евристики – як закономірний процес генерації новацій, соціологи – як ланку між творчістю та соціальним прогресом, економісти – як чинник ефективного господарювання, а юристи – як правову категорію [1, с. 128]. Цей міждисциплінарний погляд дає змогу розглядати інтелектуальну власність не просто як юридичну конструкцію чи ринкову цінність, а як високий прояв соціокультурної еволюції людства. Вона постає своєрідним «матеріалом» «унематеріаленої природи», втіленням інтелектуальної енергії особистості. За своєю суттю інтелектуальна власність наближається до ідеї думки як універсального феномену – глобального, всеосяжного, вкоріненого у творчій сутності людини як високоорганізованої індивідуальності. Натомість «право інтелектуальної власності» у вузькому, юридичному значенні — це сфера нормативного регулювання, в якій об'єкти інтелектуальної діяльності набувають ознак правової охороноздатності. Тут діють суворі умови: щоб бути суб'єктом прав інтелектуальної власності, особа має відповідати вимогам правосуб'єктності — бути здатною мати суб'єктивні юридичні права й обов'язки, а також набувати їх у спосіб, визначений законом. Такі відносини виникають у результаті правомірного створення об'єкта інтелектуальної власності, його реєстрації (якщо це необхідно), та використання згідно з нормами національного чи міжнародного законодавства.

На думку А.А. Чухна, інтелектуальна власність являє собою особливу форму власності, бо вона створюється не звичайною, а творчою, інтелектуальною працею, це ідеальні творіння, які базуються на матеріальних носіях [2, с. 255–258]. Попри те, що основні принципи та методи регулювання у сфері інтелектуальної власності значною мірою запозичуються з цивільного права – зокрема договірний режим, презумпція добросовісності, механізми захисту прав суб'єкта – специфіка самого предмета правового впливу надає цій сфері виразної самостійності. Йдеться не лише про економічну цінність результатів творчої діяльності, а й про якісну відмінність самих об'єктів, які, на відміну від традиційних речей, не мають матеріального вираження, але потребують чіткої й ефективної правової охорони. Ще однією принциповою рисою є поєднання в межах інтелектуальної власності майнових і особистих немайнових прав: навіть при відчуженні матеріального носія об'єкта права інтелектуальної власності автор не втрачає з ним зв'язок, останній продовжує існувати у формі немайнового права автора. Тобто результат інтелектуальної діяльності ніколи повністю не виходить із сфери впливу його творця. Такий підхід ґрунтується на принциповій відмінності цінностей: якщо речова власність фокусується на контролі над матеріальним ресурсом, то інтелектуальна – на визнанні творчого внеску як джерела соціальної цінності, яка після певного часу має стати доступною для всіх [3, с. 28-29].

Таким чином, «право інтелектуальної власності» – це частина ширшого явища «інтелектуальна власність», яке охоплює правовий, соціальний, культурний, духовний і економічний виміри, з різним ступенем формалізації та правової урегульованості. Розуміння поняття «інтелектуальна власність» як рівнозначного з поняттям «право інтелектуальної власності» ґрунтується на так званому «нормативному підході», що акцентує увагу на правовій формі регулювання відносин, пов'язаних зі створенням і використанням об'єктів інтелектуальної діяльності. Суть цього підходу полягає в тому, що інтелектуальна власність розглядається виключно як юридична категорія – тобто як сукупність закріплених у законодавстві суб'єктивних прав (майнових і немайнових), що належать авторам або іншим правовласникам. Правовий статус об'єктів інтелектуальної власності визначається відповідно до норм, які встановлюють: критерії охороноздатності (новизна, творчий характер тощо), порядок виникнення прав (з моменту створення або державної реєстрації), обсяг правомочностей (володіння, користування, розпорядження), строки дії прав. У межах цього підходу термін «інтелектуальна власність» ототожнюється з юридичними правами, і не враховується більш широке соціальне, економічне чи культурне значення результатів інтелектуальної діяльності. Нормативний підхід фокусує увагу на тому, що «інтелектуальна власність» — це насамперед юридична конструкція, створена для визначення і захисту правовідносин у цій сфері, і саме тому вживається як синонім терміну «право інтелектуальної власності» [4, с. 126-127].

Аналіз правової доктрини доводить, що у вітчизняній правовій науці, яка досліджує інтелектуальну власність, склалась традиція зосередження уваги саме на правовому аспекті – на праві інтелектуальної власності. Це означає, що більшість юридичних праць присвячено аналізу нормативного змісту, способів охорони, захисту прав, а також юридичних механізмів реалізації інтелектуальної власності. Натомість позаправові – суспільні, економічні, соціальні аспекти – залишаються недостатньо розкритими або навіть ігноруються. Такий однобічний юридичний підхід, попри свою доцільність у межах вузькопрофесійного аналізу правового інституту, має і недоліки. Зокрема, він

обмежує розуміння загальної природи інтелектуальної власності, відірваної від її реального, соціального підґрунтя. Адже без розуміння того, що таке інтелектуальна власність як суспільне явище, важко глибоко та комплексно оцінити її правове забезпечення. Це може призводити до формалізму в правозастосуванні, втрати зв'язку між нормами права та їхньою функцією в реальному житті. Таким чином, оптимальним є міждисциплінарний підхід, у якому юридичне тлумачення базується на глибокому розумінні інтелектуальної власності як соціального, економічного і культурного феномена. Лише в такому випадку право інтелектуальної власності буде дійсно ефективним і справедливим. Зазначене акцентує увагу на важливій методологічній проблемі, а саме: надмірній так званій «речовій» інтерпретації власності у контексті інтелектуальної власності, що зводить її до категорії прав. Це, на перший погляд, згладжує розмежування між поняттями «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності», проте зведення інтелектуальної власності виключно до правового інституту (як це часто трапляється в економічних дослідженнях) звужує її зміст, нівелюючи її міждисциплінарну природу. Це породжує уявлення, ніби немає сенсу розрізняти саму інтелектуальну власність і право на неї, хоча насправді їхнє розмежування є концептуально важливим для формування глибокого і збалансованого розуміння всієї сфери.

Таким чином, співвідношення понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності» не зводиться лише до формального розмежування або внутрішньогалузевого юридичного аналізу. Воно відображає глибші процеси перетворення соціального феномену в юридичну конструкцію, перехід від творчого результату до його правового забезпечення. Такий підхід дозволяє побачити не лише теоретичну відмінність між двома категоріями, а й виявити динаміку правотворення як реакції права на еволюцію людських цінностей, інновацій та культурних практик.

Висновки. Співвідношення між інтелектуальною власністю та правом інтелектуальної власності вимагає комплексного міждисциплінарного аналізу, який виходить за межі правового дискурсу й охоплює соціологічні, філософські, економічні й культурні підходи. Це співвідношення не є жорстко субординаційним, але передає логіку розвитку: спочатку виникає явище (власність), далі – його правове осмислення (право), і, зрештою, — інституціоналізація у вигляді правового режиму. Право інтелектуальної власності постає як похідний, проте необхідний інструмент формалізації, охорони та легітимації цього багатогарного соціального явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черевко Г. Інтелектуальна власність: Навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 412 с.
2. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ: Логос, 2003. 632 с.
3. Вахонєва Т. Поняття права інтелектуальної власності та його складові. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 6 (86). С. 24–32.
4. Коротюк О. До питання змісту понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності». *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 6. С. 125–129.